

Čo sa skrýva v guamile?¹

Náhodné zistenia o pestovaní marihuany na okraji etnografického výskumu vo Uaxactúne, Guatemala

JAKUB ADÁMEK

ÚRAD SPLNOMOCNENCA VLÁDY SLOVENSKEJ REPUBLIKY PRE ROZVOJ OBČIANSKEJ SPOLOČNOSTI / KATEDRA POROVNÁVACEJ RELIGIONISTIKY, FILOZOFICKÁ FAKULTA UNIVERZITY KOMENSKÉHO V BRATISLAVE

Abstract: Aim of this paper is to inform about accidental findings during anthropological research at Uaxactún, Guatemala. The paper explores participants' willingness to talk about illegal activities on site – more precisely about hemp cultivation. Data was obtained through semi-structured interview and participant observation at the site of Uaxactún, Guatemala, during July and August 2019. 18 respondents had taken part in research. The key finding is that it seems that participants are willing to talk about illegal activities only if they feel to be in the same social group as the researcher, otherwise, the participant would provide misleading information. Another strong stimulus affecting obtained information seems to be the economic potential of participating in the research.

Kľúčové slová: marihuana, Guatemala, dezinformácia, informátor, drogy, zavádzanie

Namiesto úvodu

V roku 1925 prichádza Margaret Meadová do Polynézie. Na ostrove Ta'ū strávi 6 mesiacov, počas ktorých pozoruje život samojskej mládeže (Mead 1928, 206, 208). Po návrate vydá knihu *Coming of Age in Samoa: A Psychological Study of Primitive Youth for Western Civilization* (Mead 1928), v ktorej predstaví idylu južných morí a život mládeže, plný sexuálnych slobôd, bez žiadneho stresu (Mead 1928, 160, 197; Freeman 1983, 75). Kniha sa stáva antropologickým bestsellerom (Freeman 1983, 80) a významným argumentom v *nature-nurture* spore² (Mead 1928, xiv-xv; Freeman 1983, 75, 77, 100-102). Rovnako rýchlo sa Meadová stáva „antropologickou celebritou“ (Freeman 1983, 102). Avšak ďalší výskumníci majú problém potvrdiť Meadovej zistenia (Freeman 1983, 104-105, 107-109).

V roku 1940 prichádza na Samou Derek Freeman, svoj výskum ešte zopakuje v rokoch 1965 – 1968 a 1981 (Freeman 1983, 120). Výsledkom jeho výskumu je kniha *Margaret Mead and Samoa: The Making and Un-*

making of an Anthropological Myth (Freeman 1983), ktorá Meadovej zistenia vyvráti. Kniha spustí mediálnu búrku, ktorá vyvrcholí rovnomenným dokumentom Franka Heimansa v roku 1988. V závere dokumentu prehovorí jedna z Meadovej respondentiek, Fa'apua'a Fa'amū: „Nepochopila, že len vtipkujeme a uverila naším výmyslom [...] Veď vieš aké strašné klamárky sú Samojské dievčatá pokiaľ ide o vtipkovanie...“ (Freeman 1989, 1020)

V roku 1929 prichádza Hortense Powdermaker do Lesu, dediny na pobreží Nového Írska, ostrova v Bismarckovom súostroví. Bude študovať miestnu kultúru až do februára 1930 (Powdermaker 1967, 49). V jednej chvíli ju osloví muž – Sevok z dediny Ambwa – ktorý jej chce pomôcť s výskumom a stať sa jej informátorom. Ich prvého etnografického rozhovoru sa zúčastnia aj dvaja preverení informátori. Po rozhovore ju práve títo dvaja upozornia na množstvo výmyslov, s ktorými Sevok vyrukoval. Na druhý deň mu verejne a teatrálné ukáže, že o jeho výmysloch vie, čím si zabezpečí viero-

¹ Tento text vychádza s podporou grantu APVV-17-0648 AgroMaya.

² Spor označený *nature-nurture* predstavuje „vedeckú vojnu“ o to, či majú na ľudský charakter väčší vplyv prírodné alebo socio-kultúrne faktory.

hodné informácie a určitú mieru rešpektu v Lesu (Powdermaker 1967, 81-82).

V roku 1964 prichádza Napoleon Chagnon do džungle na rozhraní Brazílie a Venezuely. Strávi tam nasledujúcich 60 mesiacov, počas ktorých popíše kmeň Yanomamö. Jedným z jeho cieľov je zber genealógií, ktorými chce objasniť Yanomamské dejiny. Avšak Chagnonov zámer naráža na miestnu kultúru. Yanomamské mená sú tabu, čím je osoba váženejšia, tým tabuizovanejšie je jej meno. Niet preto divu, že sa domorodci so Chagnonom o mená svojich predkov podeliť nemienili. Yanomami vymyslia geniálnu stratégiu, antropológovi podávajú falošné mená a neexistujúce rodinné vzťahy. Čím absurdnejšie tým lepšie. Dokonca začínajú jeho informátori sťažovať, kto vydá najlepší „vtip“. Nieкто sa tak zrazu stáva manželom svojej vlastnej babky alebo mачochy. Na veľké pobavenie Yanomamöov Chagnon na podvod prichádza počas rozhovoru s náčelníkom vedľajšej dediny, ktorého manželku nazve „Chlpatá Kunda“. Náčelníka samotného „Dlhý Bimbas“, jeho brata „Orlie Hovno“, syna „Diera do Riti“ a dcéru „Prdiaci Dych“... (Chagnon 2013, 20-21). Až využitie medziludských animozít a neustále porovnávanie rôznych verzii rodokmeňov a mien pomôže Chagnonovi zozbierať vytúžené informácie (Chagnon 2013, 23-25).

Ako pozorný čitateľ Soukupových antropologických učebníc (2014; 2015) som si bol týchto nebezpečenstiev dobre vedomý. Nejde o to, že ľudia majú návyk klamať. Nemajú, v drvivej väčšine prípadov o klamstvá vôbec nejde, ale jednoducho sa niekedy informátorova výpoveď s pozorovateľnou skutočnosťou zhoduje len málo...

Stalo sa mi, že informátor neklamal ale zároveň svojim postojom skreslil to čo sa snažil výskum zistiť. Bolo to nedávno, na jar 2019. Výskum bol realizovaný pomocou štrukturovaného interview a jedna otázka bola namierená na to, nakoľko je informátor angažovaný pri rôznych spoločenských problémoch. Informátorka spomenula, že sa angažuje v ekologických a environmentálnych témach. Po formálnej stránke bola otázka zodpovedaná – *áno*. Keď som sa však spýtal, či náhodou nebola napr. na *Fridays for Future*, ktoré od celosvetového klimatického štrajku (15. 3. 2019) začínali rezonovať, odpoveď bola iná – *nie*. Postupne sa mi preukázalo, že viacerí informátori sa pokladali za angažovaných

a aktívnych v najrôznejších oblastiach, avšak keď prišlo na konkrétne príklady udalostí, pri ktorých by sa mohli angažovať, odpoveď bola *nie*... Zrazu sa objavili dva pohľady – angažovaný respondent, ktorý sa ale príliš neangažujú...

Podobný problém je už dávno známy psychológom pod názvom Hawthornský efekt. Hawthornský efekt nastáva *keď jednotlivci upravujú aspekt svojho správania v dôsledku vedomia, že sú pozorovaní* (Spencer a Mathani 2017). Skúmaní jednotlivci jednoducho počas pozorovania vykazujú zmenené správanie ako v súkromí. Dáta, ktoré poskytuje sám skúmaný (tzv. *self-reported data*) vyžadujú úplne iné spracovanie a majú rozdielnú hodnotu ako dáta získané nezávisle od interpretácie particpanta³ (Coolican 1998, 674-675).

Ak sa výskumník snaží spoznať informátorovu reflexiu sveta, okolia alebo akéhokoľvek javu (alebo povedané jazykom Geertza ak interpretujeme informátorove interpretácie (Geertz 2000, 19), informátorova odpoveď je vždy správna, a etnograf nemá žiadny problém. Problém však nastáva ak sa snaží dopátrať k nejakej udalosti, alebo spoznať nejaký, na informátorovej reflexii nezávislý jav⁴. Čiže ako je možné spoznať, až kriminalisticky uchopenú, „objektívnu pravdu“? Ako možno prekonať subjektivitu informátora? Táto dilema je v etnografii a sociológii známa ako „Rašómonov efekt“ (Heider 1988; Kusá 2003), a existuje niekoľko spôsobov jej riešenia (Heider 1988; Kusá 2003, Anderson 2016, Werhane 2019).

Ja som sa s touto úlohou pokúsil popasovať v lete 2019 počas antropologického výskumu, ktorý bol súčasťou Proyecto Arqueológico Regional Uaxactún (PARU) v Guatemale.

Lokalita a výskum

Moderný Uaxactún predstavuje malú komunitu v severnom Peténe, ktorá môže mať od 800 do 1200 obyvateľov⁵. Bez ohľadu na to, že staroveký Uaxactún vznikol pred tisíckami rokov neznamená, že moderný Uaxactún nie je mladá komunita. História súčasného osídlenia vo Uaxactúne by sme mohli datovať zhruba od prelomu 19. a 20. storočia, keď na mieste starého Mayského mesta vzniká chiclerský⁶ tábor. Presný dátum vzniku moderného Uaxactúnu sa asi nikdy nepodarí dohľadať, avšak

3 Na tomto mieste je nutné podotknúť, že self-reported data nie sú kvalitatívne horšie či lepšie ako dáta nezávislé, ich kvalita spočíva v správnej aplikovanej metodike, k tomuto problému pozri napr. Pauhuz a Vazire 2007, 224-236.

4 Nemienim teraz zachádzať do diskusií, nakoľko existuje nejaký od subjektu nezávislý jav, či dokonca prirodzený svet, pre tento článok to nie je podstatné.

5 Vo výskume z roku 2014 (Podolinska a Čisárik 2014, 549) sa uvádza číslo 769, číslo 1200 je odhad jedného z informátorov, ktorý som obdržal počas výskumu v lete 2019.

6 Chicleros sú zberači prírodného kaučuku (chicle), toto povolanie v súčasnosti predstavuje súčasť tradičného stereotypného obrazu Peténu.

Sylvanus Morley, uvádza ako rok „prieniku“ chiclerov do Uaxactúnu 1913 (1916, 341). Presnejší, a podstatne významnejší dátum je rok 1938, kedy je vo Uaxactúne postavené letisko (Smith 1950, iv). Obec sa rýchlo stáva centrom zberu kaučuku pre celý širší región. Situácia sa však mení v sedemdesiatych rokoch 20. storočia, keď začína obchod s kaučukom krachovať (Dugelby 1998, 162). Neskôr, v roku 1990 vzniká Mayská biosférická rezervácia, ktorá zaberá až 21 602 km² z 35 854 km² rozlohy provincie Petén. Uaxactún sa postupne mení na pralesnú komunitu, ktorej úlohou je chrániť a spravovať miestnu prírodu. Tomuto účelu napomáhajú organizácie OMYC⁷ a WCS⁸, ktoré organizujú zber a výkup lesných surovín, akými sú okrasná palma xaté (*Chamaedorea ernesti-augusti*, *Chamaedorea elegans* a *Chamaedorea oblongata*), prírodný kaučuk, oriešky stromu ramón (*Brosimum alicastrum*), a čierne korenie (*Piper nigrum*). Zároveň v oblasti riadia kontrolovanú ťažbu dreva. Ďalší druh obživy predstavuje poľnohospodárstvo, avšak jeho význam je iba doplnkový, časť plodín slúži na lokálnu spotrebu, časť sa predáva (Adámek 2020, 56-57, 80). Dôležitými sezónnymi zamestnaniami sú práca pre OMYC a pomocné technické práce na archeologických výskumoch⁹ v širokom okolí. Posledná, ťažko skúmateľná, pracovná oblasť sa nachádza v ilegalite – vykrádanie archeologických nálezísk, pašeráctvo ľudí a tovaru, pestovanie narkotík, pytliactvo a lúpežníctvo¹⁰ Uaxactún je zároveň pomerne izolovaná obec, je to miesto kde končí cesta, na sever je už len mexická hranica, telefón a internet sú dostupné jedine v kancelárii OMYCu, mobilný signál sa dá chytiť iba na najvyšších kopcoch v okolí a do „civilizácie“ sa dá dostať len cez deň (po väčšinu dní od 06:00 do 18:00), keď je otvorený priechod cez Tikal.

Mojou úlohou bolo skúmať miestne poľnohospodárske praktiky. V rámci formulácie mojej výskumnej úlohy v grantovom projekte bola aj úloha „skúmať rituálne praktiky napojené na poľnohospodárstvo“. Preto

som sa veľmi naivne pri prvej príležitosti spýtal jedného informátora (N1) túto otázku: „A... Robíš aj nejaký rituál pred tým, ako zaseješ?“. Na moje veľké prekvapenie informátor okamžite odpovedal kladne: „Áno. To musíš. Ak nezvoláš *Oh my God, O Dios mio!* tak ti nič nevyrastie“. Už si nepamätám, či bol zarážajúcejší entuziazmus informátora, s ktorým odpovedal, alebo moje sklamanie, že táto informátorova formulácia až podozrivo zaváňala pentekostálnym kresťanstvom¹¹ namiesto prežitkov mayskej spirituality, v ktorú som ticho dúfal... Neskôr som zistil, že tento konkrétny informátor má tendenciu na každú otázku odpovedať kladne a nezriedka pridať aj príbeh, ktorý jeho odpoveď potvrdzuje alebo inak dokrešľuje.

Postupne mi napadol relatívne zvláštny pokus, ktorým by som mohol „testovať“ vierohodnosť informátorových tvrdení. Ak by som sa opýtal na vec, ktorá je predmetom verejného tajomstva, na vec, ktorá sa nehovorí gringom,¹² a zároveň na vec, o ktorej som náhodou nadobudol znalosti, tak by som mohol predpokladať, nakoľko je informátor úprimný.

O tom, čo je vo Uaxactúne verejné tajomstvo, som sa dozvedel v prvých dňoch výskumu. Do tábora prišiel mladší muž na motorke (informátor T1), pred sebou mal posadeného malého synčeka. Tento muž nepracoval pre projekt. Bol to dealer marihuany, ktorý prišiel zásobiť jedného z robotníkov. Kontroverzná otázka pre mojich informátorov bola hneď na svete: „Ako sa tu, vo Uaxactúne, pestuje marihuana?“

Táto otázka zaujala miesto na konci neformálneho dotazníka, v ktorom som sa pýtal na spôsoby sadenia, žatvy, spracovania a uskladňovania rôznych plodín (kukurice, fazule, ananásu...).

Antropologická časť výskumu pripadla na prvú polku augusta 2019. Väčšina rozhovorov sa odohrala priamo vo Uaxactúne, v domoch respondentov či v miestnej kantíne, časť rozhovorov prebehla počas návštev

7 Organización de manejo y conservación – je organizácia, ktorá má reprezentovať obyvateľov Uaxactúnu a zároveň vykonávať a kontrolovať trvalo udržateľné lesné hospodárstvo v oblasti.

8 Wildlife Conservation Society – je nástupnícka organizácia New York Zoological Society (1895), ktorej cieľom je chrániť biodiverzitu a živočíšne druhy všade na zemi. Spoločnosť pôsobí vo Uaxactúne od roku 1996, kam prináša väčšinu investícií (Rahder 2014, 377-378).

9 Mnohoročný archeologický robotníci majú dokonale vytrénované „archeologické oko“ a zároveň poznajú obrovské množstvo najrôznejších prístupov k archeologickému remeslu, takže sú niekedy po technickej stránke veci kompetentnejší ako ne jeden archeológ.

10 Jeden nemenovaný guatemalský výskumník zhrnul stav veci slovami „Uaxactún, to je dedina gangstrov“...

11 Informátor N1 vnímal vieru v Boha ako podmienku svojich liečiteľských schopností a šťastia, napr. viera v Boha ho mala rovnako chrániť pred hadím uštipnutím alebo bodavým hmyzom.

12 Slovo gringo je termín, ktorým sa v latinskej Amerike označujú cudzinci bielej pleti, predovšetkým obyvatelia USA. Tento termín je spojený s mnohými predsudkami, napr. *gringovia* sú často pokladaní za bohatších než latinoameričania (Hlúšek 2015, 22-24). Pôvod slova *gringo* taktiež nie je úplne jasný, môže byť odvodený z *griego* – Grék, častejšie sa však ako pôvod uvádzajú piesne začínajúce na „Green grow...“ amerických (USA) vojakov počas mexicko-amerického vojny v rokoch 1846 – 1848, prípadne počas pohraničných potýčok koncom XIX. storočia (Snoops 2011).

mílp¹³ participantov alebo počas pomocných prác pri archeologickom výskume. Výskumu sa zúčastnilo 18 participantov, všetci boli muži, 15 v produktívnom veku, 3 dôchodcovia, 4 boli robotníci archeologického projektu, 10 boli vybraní na základe odporúčaní komu-

nity ako schopní farmári a 4 som stretol náhodou. Avšak 2 participantí nakoniec nepodali relevantné informácie.¹⁴

Ako je to teda s tou marihuanou?

Participantí		
Kód participanta	Spôsob výberu participanta	Popis participanta
E1	Projektový robotník	Asi 25 ročný robotník (<i>excavador</i>), otec rodiny, podľa klebiet je zároveň vykrádač archeologických pamiatok (<i>saqueador, wechero</i>) a dealer marihuany. Komunitou pokladaný za vychytralca a kšeftára. Sám sa prezentoval ako schopnejší a inteligentnejší človek než väčšina Uaxactúnu. Veľmi príjemný a spontánny informátor. Často prevzal rolu môjho sprievodcu po okolí Uaxactúnu.
N1	Projektový robotník	Asi 40 ročný robotník (<i>ayudante</i>). Podľa klebiet je čarodejník (<i>brujo</i>) a tárar (<i>N1 habla mucho...</i>). Sám sa prezentuje ako liečiteľ (<i>curandero</i>) a zbožný človek. Okrem iného pôsobí ako neformálny hrobár (telá zosnulých balzamuje formaldehydom). Mimoriadne agilný informátor, dobrý rozprávač (často používal prirovnania, príslovia, a svoje tvrdenia často ztrojoval), a sprievodca po okolí Uaxactúnu.
G1	Projektový robotník	Asi 38 až 40 ročný robotník (<i>excavador</i>). Čudák a starý mládenec. Syn kantora v kostole Adventistov siedmeho dňa. Počas výskumu sa usiloval nadviazať bližšie vzťahy s výskumníkmi. Preto poskytoval informácie veľmi ochotne.
T1	Bývalý projektový robotník	Asi 30 ročný robotník, farmár a otec rodiny. Zároveň pôsobil ako pestovateľ a dealer marihuany. Ochetný a úprimný informátor.
M1	Odporučený komunitou a participantom T1	Asi 45 ročný lesný robotník. Pokladaný za dobrého a schopného farmára. Zúčastnil sa už viacerých výskumov, čo ovplyvnilo priebeh interview – neustále zvädzal rozhovor na predošlé výskumy alebo na prácu v lese.
A1	Náhodné stretnutie	Asi 60 ročný farmár a <i>xatero</i> (zberač okrasnej palmy <i>Xaté</i>). Neochotný informátor.
R1	Odporučený komunitou	Asi 50-60 ročný farmár a majiteľ reštaurácie. Vážený člen komunity – označovaný ako <i>don</i> . Na Uaxactúnske pomery zámožný občan. Neodpovedal príliš ochotne a do interview výrazne zasahovala jeho dcéra.
V1	Odporučený participantom E1	Asi 40-45 ročný <i>xatero</i> . Podľa klebiet jeden z najväčších dealerov a producentov marihuany vo Uaxactúne. Neochotný informátor. Otec participanta E1.

13 *Milpa* predstavuje špecifický druh lokálneho žiarového poľnohospodárstva, v lokálnej terminológii toto slovo označuje žiarením prihnojované pole, ktoré sa presúva vždy keď je pôda vyčerpaná a úrodnosť klesne (úrodnosť takéhoto poľa vydrží od dvoch do desať rokov). Samotné slovo *milpa* môže zároveň označovať kukuricu, čo je najčastejšie pestovaná plodina. Termín *milpa* pochádza z nahuatlu. Odvodené od *milli / míl-li* – vo význame obhospodarovaná pôda, pole (Simeón 1992, 276-277, Karttunen 1992, 147).

14 Z týchto dvoch jeden trpel Alzheimerovou chorobou a jedinou vec čo mi povedal bolo: „Je veľmi teplo“...

Participanti		
Kód participanta	Spôsob výberu participanta	Popis participanta
F1	Odporučený komunitou	Asi 60 ročný farmár. Vážený člen komunity – označovaný ako <i>don</i> . Odpovedal stručne a vecne, nemal záujem viesť dlhší rozhovor.
V2	Odporučený komunitou	Asi 65-70 ročný bývalý farmár a <i>xatero</i> . Trpel Parkinsonovou chorobou. Odpovedal ochotne, a prejavil radosť nad tým, že má niekto záujem o jeho spomienky. Interview sprostredkovala jeho dcéra, ktorá sa oňho stará.
C1	Náhodné stretnutie	Asi 65 ročný farmár. Pôvodne nedôverčivý, po tom ako som mu ponúkol pivo, tak sa spontánne rozrozprával. Svokor informátora L1, s ktorým spoločne hospodári.
E2	Náhodné stretnutie	Asi 60-65 ročný predstaviteľ komunity. Vážený, ak nie najväznejší, člen komunity – označovaný ako <i>don</i> . Ochotný informátor.
O1	Odporučený komunitou	Asi 30 ročný farmár a otec rodiny. Pôvodne mierne nedôverčivý, následne odpovedal ochotne.
L1	Odporučený komunitou (bývalý robotník)	Asi 30-40 ročný zapálený farmár. Vážený člen komunity – označovaný ako <i>don</i> . Hlboko veriaci protestant, ktorý odmieta alkohol a akékoľvek iné formy závislosti. Kedysi pracoval ako projektový robotník, avšak počas výskumu uprednostnil prácu na poli. Veľmi ochotný informátor, otázky z interview vytyšil skôr než som ich stihol položiť a rozprával spontánne. Kľúčový informátor pôvodného výskumu.
A2	Náhodné stretnutie	Asi 20-25 ročný <i>xatero</i> . Relatívne ochotný informátor. Priateľ informátora G1.
F2	Odporučený komunitou	Asi 50 ročný farmár. Pokladaný za jedného z najschopnejších farmárov vo Uaxactúne. Vážený člen komunity – označovaný ako <i>don</i> . Prijemný a ochotný informátor.

Odpovede na poslednú neformálnu otázku v dotazníku sa rôznili, časť participantov odpovedala pozitívne, časť negatívne. Odpovede sprehľadnené v tabuľke naberajú

takúto podobu:¹⁵

Marihuana sa vo Uaxactúne pestuje. Čo je zaujíma-

Informácie o marihuane			
Participant	Prítomnosť marihuany	Vzťah k marihuane	Spôsob výberu
E1	Potvrdil	Dealer, občasný konzument	Projektový robotník
N1	Potvrdil	Neznámy	Projektový robotník
G1	Potvrdil	Konzument	Projektový robotník
T1	Potvrdil	Dealer, producent, s konzumáciou prestal kvôli bolestiam hlavy	Bývalý projektový robotník
M1	Nepotvrdil	Neznámy	Odporučený komunitou
A1	Nepotvrdil	Neznámy	Náhodné stretnutie

¹⁵ Tieto dáta sú mierne nekompletné, táto skutočnosť je spôsobená faktom, že ide o náhodný vedľajší produkt výskumnej činnosti.

Informácie o marihuane			
Participant	Prítomnosť marihuany	Vzťah k marihuane	Spôsob výberu
R1	Nepotvrdil	Neznámy	Odporučený komunitou
V1	Poprel	Dealer, producent	Odporučený E1
F1	Nepotvrdil	Neznámy	Odporučený komunitou
V2	Nepotvrdil	Neznámy	Odporučený komunitou
C1	Potvrdil	Producent, konzument	Náhodné stretnutie
E2	Poprel	Neznámy	Náhodné stretnutie
O1	Poprel	Neznámy	Odporučený komunitou
L1	Nepotvrdil	Neznámy (pravdepodobne negatívny)	Odporučený komunitou
A2	Poprel	Konzument	Náhodné stretnutie
F2	Nepotvrdil	Neznámy	Odporučený komunitou

vé, marihuana je asi jediná plodina, pri ktorej miestni farmári inovujú svoje techniky. Podľa relevantných informátorov bol na lokalite pôvodne pestovaný neidentifikovaný lokálny kultivar konope, ktorý sa vyznačoval nižším obsahom THC. Avšak niekedy medzi rokmi 2017 a 2019 si skupina miestnych pestovateľov objednala semiačka *Cannabis indica* s vyšším obsahom účinných látok. Vo všeobecnosti je však pestovanie pomerne primitívne, o inováciách môžeme hovoriť jedine v kontexte lokálnych poľnohospodárskych znalostí. Konope sa pestuje skryté hlboko v guamile¹⁶ (E1, T1). Tradične je guamil mimoriadne husto zarastený a prechod cezeň je takmer nemožný. Viditeľnosť v guamile je pre náletové dreviny rovnako pomerne nízka. Rovnako dôležitým faktorom je aj vlastníctvo guamilu – väčšinu pôdy vo Uaxactúne majú miestni prenajatú od guatemalskej vlády vo forme koncesie, v bežnej reči pôdu ale chápu ako svoje súkromné vlastníctvo, povedať napr. že „ide-me do guamilu dona Napiza“ je normálny slovný obrat. Preto je pestovanie v guamile pevne spojené s „majiteľom“ guamilu, a zároveň s pestovaním aj v určitom súkromí.

Druhým miestom pre pestovanie sú lesy – *montañas* (C1). Za lesy je väčšinou označovaná hornatá oblasť na západ od Uaxactúnu, jej protipólom je *bajo* – bažinatá rovina na východe. Lesy sú takmer synonymickým označením pre kopce pretože pôda v *bajo* je pomerne

plytká a neposkytuje dostatok živín pre vyššie stromy. Naopak, stromy v hornatej oblasti *montañas* sú pomerne vysoké. V oboch prípadoch je však miesto pestovania utajené. Zdá sa, že po vysadení sa o konope nijak zvláštne nestará. Samčie a samičie rastliny sa neoddeľujú, v dôsledku čoho sa výsledný objem THC znižuje. Dozreté konope sa nechá na mieste ešte preschnúť, kým sa nestratí výrazná aróma (G1). Potom sa konope zberá a odnáša do domu, kde sa zväzuje a suší zavesené pod strechou. Vo Uaxactúne existujú asi tri druhy striech – najchudobnejší občania si svoje strechy stavajú z listov palmy *escoba* (*Cryosophila stauracantha* alebo jej príbuzné druhy). Tieto strechy sú však častejšie na hospodárskych budovách a dočasných prístreškoch, najčastejšia je strecha z plechu, nájde sa aj niekoľko striech postavených z „tradičnej krytiny“ – listov palmy *xaan* (*Sabal* gen.). Úplne najchudobnejší obyvatelia si strechy stavajú z igelitových či nylonových plachiet. Vo všetkých prípadoch sú strechy dobre odvetrané a otvory na štítoch domov prinášajú permanentný prieván. Strechy z nylonu a plechu sa zároveň rozhorúčujú od slnka, čím vytvárajú vhodné podmienky na sušenie. Toto sušenie pod strechou predstavuje inováciu oproti tradicionalizmu miestneho poľnohospodárstva, všetky ostatné miestne plodiny (fazuľa, tekvicové semiačka, chilli paprika...) sa totiž sušia rozložené na nylonovej plachte na slnku, pričom ako provizórna „sušiareň“

16 *Guamil* je pevná súčasť pôvodného poľnohospodárstva v Peténe. Ide o časť kukuričného poľa (*milpa*), ktorá sa nechá ležať ladom, pokým sa úrodnosť pôdy neobnoví. Pôda môže takto oddychovať aj 12 rokov, pričom *guamil* zaberá asi 8/10 až 10/12 obhospodarovanej pôdy. Počas tejto doby je *guamil* zarastený sekundárnym lesom, ktorý je po uplynutí obdobia spálený aby pripravil vrstvu úrodného popola. Slovo *guamil* pochádza z Nahuaského *quammilli* – trstina, šíp, strelka, stĺp (Simeón 1992, 401), a súvisí so slovami *quauitl / cuahu(i)-tl* – strom, špic, palica (Simeón 1992, 418, Karttunen 1992, 58), a *milli / mil-li* – obhospodarovaná pôda, pole (Simeón 1992, 276-277, Karttunen 1992, 147).

služi bývalá prístávací dráha v strede Uaxactúnu. Či v tomto prípade ide o snahu zachovať čo najväčšie množstvo účinných látok alebo o potrebu utajenia, nedokážem povedať. To, že je marihuana dostatočne presušená indikuje moment, keď začnú zo sušených trsov spontánne vypadávať jej semiačka (N1). Vtedy sa rastliny zvesia a sú pripravené na konzumáciu. Treba však podotknúť, že vo vlhkom prostredí dažďového pralesa sa o sušení nedá úplne hovoriť...

To či je miestna marihuana určená na export alebo na lokálnu konzumáciu sa mi nepodarilo zistiť, domnievam sa však, že pre jej nižší objem THC a vyšší objem vlahy je uaxactúnska marihuana určená hlavne pre lokálnu spotrebu. Hlavným účelom je, zdá sa, rekreačné konzumovanie. Nezaregistroval som žiadne známky jej etnomedicínskeho alebo kulinárskeho použitia¹⁷. Pomerne zaujímavé je však rituálne použitie konope. Počas vykopávk na lokalite La Mesa boli v jednej zo sond objavené pozostatky obetiny (zapečatená nádoba, ktorá obsahovala dve mušle) a atypicky veľký balvan na dne sondy. Prítomní robotníci (participanti E1 a N1) usúdili, že pod balvanom sa nachádza hrobka a preto bolo nutné vykonať rituál a obeť na uzmierenie duchov. Išlo o pomerne jednoduchú spaľovanú obeť kopálového kadidla a troch cigariet zapichnutých do pôdy okolo spaľovaného kadidla. Pri tejto príležitosti participant E1 tvrdil, že vykrádači pamiatok často zadymujú sondy¹⁸ cigaretovým dymom, prípadne dymom z jointu. V opačnom prípade by vykrádač nič nenašiel. V prípade, že tento naratív nebol len informátorov vtip, mohla by marihuana nahrádzať alebo dopĺňať tabak v pôvodne mayskom ritualizme (Groark 2010, Loughmiller-Cardinal a Eppich 2019), ktorý má v severnom Peténe výrazný vplyv na „vykrádačskú mágiu“. „Vykrádačská mágia“ má zároveň aj určité presahy do archeologickej praxe, lokálni robotníci totiž nevidia rozdiel medzi archeológmi a vykrádačmi.¹⁹ „Vykrádačskú mágiu“ by sme mohli pracovne definovať ako súbor rituálnych a magických praktík nevyhnutných pre správne zasahovanie do archeologických štruktúr (najčastejšie stavieb) a správne vyberanie archeologických artefaktov. Preto má tento súbor praktík svoje miesto aj počas regulárnych vykopávk a pri významnejších objavoch robotníci často praktizujú zápalné obete kopálu a cigariet.

Prečo sa marihuana nepestuje?

Za podstatne zaujímavejšie než informácie o pestovaní konope vo Uaxactúne však pokladám popretia tejto informácie.

Participant V1 je vo všeobecnosti pokladaný za aspiranta na titul narkobaróna. Kontakt s ním mi sprostredkoval jeho syn, E1, ktorý bol hrdý na otcove *xatterské* zážitky a poľnohospodárske zručnosti. V1 mi očividne nedôveroval. Na otázku ohľadom marihuany povedal, že o tejto rastline vlastne nič nevie a, že vo Uaxactúne sa nepestuje.

Participant E2 je jeden z predstaviteľov komunity vo Uaxactúne, a často má právo jednáť v mene celého Uaxactúnu. Keď som sa ho spýtal, ako sa pestuje marihuana povedal, že sa vo Uaxactúne nepestuje, pretože miestna pôda a podmienky sú mimoriadne nevhodné pre túto rastlinu. Ak by aj niekto skúsil konope zasadiť, tak jednoducho nič nevyrastie. Marihuana má byť problém v okolitých obciach.

O1 podal podobnú informáciu ako V1. O konope nič nevie, pretože vo Uaxactúne sa konope takmer nepestuje.

Participant A2 predstavil komplexnejšie vysvetlenie. Konope sa pestuje vo všetkých okolitých obciach, len vo Uaxactúne nie. Dôvodom je udavačská povaha ostatných Uaxactúncov, ktorí akékoľvek pestovanie okamžite nahlásia polícii a pestovateľ istotne poputuje za mreže. O to zaujímavejší bol rozhovor s G1, ktorého som stretol bezprostredne po interview s A2. G1 a A2 sú dobrí priatelia, ktorí konzumujú marihuanu spoločne, naposledy deň pred interview...

Čo to znamená?

Čo znamená, že časť participantov nelegálne pestovanie konope poprela a časť potvrdila? Ak sa bližšie pozrieme na tabuľku, môžeme si všimnúť, že participanti, ktorí výskyt konope potvrdili, sú zväčša projektoví robotníci, participanti, ktorí jej výskyt popreli, mali s projektom PARU spoločné len málo. V tomto kontexte o to viac vystupuje fakt, ako veľmi ovplyvňuje výskumník svojich informátorov. Označenie antropológa ako „profesionálneho cudzinca“ je takou malou antropologickou dogmou. Avšak aký je tento cudzinec v Mezoamerike? Je biely. A je gringo. Tieto dve na sebe závislé skutočnosti

¹⁷ Marihuana má širšie využitie v oblasti Garífuna, v rámci etnomedicíny sa dá použiť na miernenie bolesti svalov (Girón et al. 1991, 178), zároveň sa používa ako korenina do miestneho nápoja gifiti. V tomto kontexte je dôležité podotknúť, že niektorí obyvatelia Uaxactúnu majú väzby na Garífunskú oblasť.

¹⁸ Vykrádanie archeologických pamiatok sa dá dokumentovať práve podľa týchto ilegálnych sond nazývaných *saqueá* (odvodené od šp. *saquear* – vykrádať), ktoré sú hĺbené do archeologických štruktúr.

¹⁹ V oboch prípadoch ide o ľudí, ktorí vykopávajú a odnášajú artefakty, jediný rozdiel spočíva vo fakte, že archeológ koná svoju prácu legálne. Z pohľadu obyvateľa pralesnej komunity je archeologický artefakt v múzeu a v súkromnej zbierke rovnako vzdialený...

vytvárajú medzi výskumníkom a informátormi takmer neprekonateľnú priepasť, ktorá je o to väčšia, ak primiešame ešte tretí komponent stereotypu biely gringo – peniaze. Gringo je proste cudzí a bohatý (Hlúšek 2015, 22-24).²⁰ Túto nezmieriteľnú priepasť by ani ten najlepší výskumník nedokázal prekonať v horizonte dvoch mesiacov. Veľkým šťastím projektu PARU je jeho dlhodobosť. V roku 2019 to bola už 10. terénna sezóna vo Uaxactúne a mnohí robotníci sa stali trvalou súčasťou projektu. Počas týchto 10 rokov sa medzi robotníkmi a výskumníkmi vytvoril pomerne dôverný vzťah. Na tomto základe si dovoľím tvrdiť, že v sociálnej štruktúre Uaxactúnu vznikla špecifická sociálna skupina archeologických robotníkov, ktorí voči „gringom“ z PARU necítia cudzosť.²¹ Takto mohli projektoví robotníci zdieľať niektoré interné informácie (pestovanie marihuany, vykrádanie pamiatok, korupcia, pyliactvo) bez toho, aby „vynášali“. V skratke išlo o komunikáciu v rámci jednej sociálnej skupiny, ktorá sa vnútorne delila na archeológov a robotníkov. Čo je v súlade s výskumom Marloesa Bakkeru et al. (2006), ktorého kľúčovým poznatkom je, že mimoriadne výrazným stimulom pre zdieľanie informácií je práve členstvo v jednej skupine (2006, 603). V tomto kontexte by bolo možné načrtnúť určitú spojnicu s Gluckmanovým pohľadom na klebety, pri ktorých je dôležitým tvrdením, že sa šíria iba v konkrétnych skupinách (1963, 308-309). Klebety, respektíve zdieľanie informácií zároveň stmeluje kolektív (Gluckman 1963, 313-314, Merry 1984, 274, 277, 293), preto je možný význam zdieľania informácií o kontroverznej téme (marihuane) v prípade skupiny archeologických robotníkov aj dôležitým sociálnym lepidlom medzi robotníkmi a archeológmi. Je však dôležité spomenúť, že v prípade výskumu informácií o marihuane nemôžeme úplne hovoriť o klebetách – len v jedinom rozhovore sa totiž spomínal konkrétny konzument (informátor G1 „udal“ informátora A2), väčšina informátorov používala striktné neurčité formulácie (pestuje sa, suší sa, tu sa to pestuje takto) bez pomenovania zainteresovaných osôb.

Situácia však bola iná pri participatoch, ktorí neboli projektovými robotníkmi. V tomto prípade pocit

cudzosti pretrvával a preto nebolo dovolené citlivé informácie s výskumníkom zdieľať. Za mimoriadne hodnotné v tomto prípade pokladám interview s participantmi V1 a E2.

V1 nemohol ohroziť svoj ekonomický záujem, a preto musel výskyt konope poprieť. Podobnú tendenciu skresľovať informácie v prípade, ak ide o výskum javov, ktoré sú v spoločnosti chápané ako neetické, ilegálne, prípadne marginálne, popísala Laura Agustín (2004) na príklade výskumu prostitúcie. Agustínine informátorky neboli ochotné poskytovať informácie, keďže výskumník neponúka protihodnotu, prípadne upravovali informácie tak aby zabezpečili vlastnú ochranu (2004, 6). Informátor V1 bol postavený pred situáciu, kedy nemohol pravdivým tvrdením nič získať, ale potenciálna strata bola prívysoká.

E2, ako jeden z predstaviteľov komunity, bol zas povinný brániť status celého Uaxactúnu, preto bolo popretie pestovateľskej činnosti jediná možnosť. V tomto kontexte je zaujímavé, že respondenti, ktorí nosia titul *don*, celkovo nepotvrdili výskyt marihuany. *Don*²² nepredstavuje len úctivé oslovenie. Osoby, ktoré sú takto označované, sú neformálnymi lídrami komunity a oplývajú prirodzeným rešpektom. Nezriedka má už samotná prítomnosť dona pozitívny vplyv na správanie bežných Uaxactúnčanov.²³ Bolo by zaujímavé sledovať či tento mocenský vzťah nie je recipročný, v takom prípade by donovia museli brániť sociálny status komunity a o to viac by informácie o pestovaní marihuany nezdiedali s výskumníkom.

V tomto kontexte sú zaujímavé nasledujúce poznatky. Ernesto Reuben a Matt Stephenson (2013) počas experimentálnej hry, ktorej cieľom bolo zistiť vzťah medzi nahlasovaním antisociálneho správania (klamstva) centrálnej autorite a možnom sankcionovaní whistleblowera zistili, že kolektív, ktorého členovia sa vzájomne poznajú, má tendenciu whistleblowera sankcionovať (Reuben, Stephenson 2013, 390). V pomerne malej a izolovanej komunite, akou práve Uaxactún je, by preto vynášanie potenciálne nebezpečných informácií mohlo priniesť závažné sankcie od celej komunity,

20 Nemožnosť rovnosti medzi gringami a Uaxactúnčanmi často postulovali samotní informátori. Veľmi zaujímavý, často prichádzali s predstavou akejsi „vyvázenej“ nerovnosti postavenej na takmer romantických predstavách „ušľachtitého divocha“. Napr. Uaxactúnec má byť neporovnateľne silnejší a fyzicky odolnejší od gringa, ktorý je slabý a v „čistej prírode“ neprežije. Jeden z informátorov (N1) taktiež pracoval s konceptom „inej inteligencie“, ktorú staval do protikladu tej gringovskej.

21 Domnievam sa, že aj keď pocit cudzosti čiastočne odpadol, stále pretrval pocit inakosti a nerovnosti medzi odbornými pracovníkmi projektu (zväčša bielymi archeológmi) a robotníkmi (Uaxactúnčanmi). Táto inakosť sa napríklad artikulovala na postavení ženy v spoločnosti a miere sexuálnych noriem – na machistické pomery severopeténskej komunity sa totiž archeologičky nezriedka správali nepatrične, avšak robotníci túto skutočnosť tolerovali ako súčasť gringovskej inakosti.

22 K histórii honorifického oslovenia *don* v latinskej amerike pozri Argañarás 1997, 21-25.

23 Ilustratívne môže v tomto kontexte slúžiť správanie informátora L1 počas minulých vykopávkov na vzdialených lokalitách (Manantial, Tzibatnah), počas ktorých zvykol ostatným robotníkom vo voľnom čase predčítať Bibliu a redukovať ich konzumáciu alkoholu.

o to väčšie riziko by niesli osoby s vysokým sociálnym statusom – donovia.

Gluckmanove tvrdenie že „outsider sa nemôže pridať ku klebetám“ (1963, 312) v prípade uaxactúnskych informácií o marihuane platí dvojnásobne - výskumník predstavoval v skupine archeologických robotníkov insidera, zatiaľ čo akonáhle túto skupinu opustil, stal sa outsiderom.

Druhým rozmerom vplyvu výskumníka na participantov je ekonomika.²⁴ Keďže projekt PARU na lokalite pôsobí už 10 rokov, práca projektového robotníka predstavuje relatívne stabilný príjem, s ktorým viacerí obyvatelia Uaxactúnu počítajú na ročnej báze.²⁵ Tento ekonomický potenciál vytvára priestor v lokálnej mocenskej situácii. Podobnú, avšak silnejšiu pozíciu majú organizácie WCS a OMYC, ktoré prinášajú drvivú väčšinu všetkých legálnych investícií a pracovných príležitostí do Uaxactúnu. A pred mocenskými organizáciami je potrebné prispôbiť rétoriku. Ako ilustráciu môžem uviesť ešte jednu udalosť, ktorej som bol svedkom. 3.8.2019. do Uaxactúnu dorazila menšia skupina mayských revivalistov,²⁶ ktorí chceli vykonať predhispánske náboženské obrady v zakonzervovaných ruinách E skupiny. Pre správny priebeh ceremoniálu bol potrebný určitý počet ľudí a preto bolo zapojených aj pár okoloidúcich Uaxactúnčanov. V závere ceremónie sa mal každý jeden účastník zdôveriť s niečím, za čo je vo svojom živote vďačný. Keď prišiel rad na miestneho obyvateľa, tak prehlásil, že zo všetkého najviac je vďačný za archeologický projekt PARU, a za všetko dobré čo projekt pre Uaxactún robí. O to zaujímavejšie je, že tento konkrétny okoloidúci nebol zamestnancom projektu...

V kontexte Rašomonovho efektu tieto zistenia nie sú príliš prekvapivé, ako môžeme vyvodiť z článku Daniela Soulelesa (2017), medzi kľúčové prvky vzniku Rašomon efektu patrí aj spôsob, akým vnímajú výskumníka informátori. Soulelesov výskum reagoval na prácu Susan Greenhalgh (2015), ktorá popísala tučno-fobický

diskurz (*fat-talk*) a konštantnú šikanu ľudí s nadváhou v Spojených štátoch amerických, Soulelesov výskum však nepotvrdil závažnosť autorkiných tvrdení (2017, 143). Zaujímavým poznatkom ale je, že jedna z výskumníčok Soulelesovho výskumu trpela nadváhou, čo zrejme spôsobilo určité „zjemnenie“ získaných informácií (2017, 144-145). V prípade môjho výskumu bol vplyv prítomnosti osoby výskumníka na získanú informáciu nepopierateľný.

Záver

Práca výskumníka, ktorý sa snaží zistiť objektívnu skutočnosť sa teda až tak neodlišuje od práce kriminalistu. Oba musia pracovať s viacerými vyetrovacími verziami. Otázkou však naďalej zostáva ako triediť zozbierané informácie. Ktorému informátorovi veriť viac, ktorému menej, a ktorému vôbec. Ak vynecháme snahy zozbierať čo najviac výpovedí od čo najväčšieho počtu informátorov, táto otázka zdá sa, nemá presné riešenie, ale pokusy o jej vyriešenie môžu priniesť novú komplexnú problematiku. Tento rozmer je dôležitejší o fakt, že štúdiá, ktoré by riešili zámerné zavádzanie zo strany informátorov je pomerne málo. Ešte vzácnejšie sú práce, ktoré by skúmali motivácie prečo informátori zámerne skresľujú podávané informácie.

Platí, že výskumník je pre skúmanú komunitu cudzorodý prvok a už len jeho prítomnosť terénnu situáciu modifikuje. Participantí majú svoje vlastné záujmy a motivácie, ktoré ovplyvňujú priebeh výskumu a o to dôležitejšie je na ne prihliadať. Situácia je komplikovanejšia, ak výskumník naštrbuje mocenskú situáciu na lokalite, respektíve ak je jej integrálnou súčasťou. Rovnako dôležitým prvkom je ekonomický rozmer výskumu, ak vníma participant svoju účasť na výskume ako možnosť zárobku, alebo iného profitu, môže cielene podsúvať čokoľvek, čo by mohol výskumník chcieť počuť, podobne ako sa to stalo Hortense Powdermaker so Sevkom alebo mne s N1.

24 Tu sa môžeme znova odvolať na rovnicu gringo=peniaze, ktorú spomína Hlúšek (2015, 22-24).

25 Okrem projektových robotníkov je prítomnosť projektu vítanou možnosťou zárobku aj pre miestne pohostinstvá, obchody a zlodejčikov najrôznejšieho kalibru.

26 Pre všeobecné informácie o týchto hnutiach pozri: Althoff 2014, 185-205; Molesky-Poz 2006, 11-33; Montejo 2005, 16-36.

REFERENCIE

- Adámek, Jakub. 2020. "Maís sólo se come: Contemporary Agriculture in Uaxactún, Guatemala". *Etnologia Actualis Slovaca* 20, no. 2: 46-84.
- Agustín, Laura María. 2004. "Alternate Ethics, or: Telling Lies to Researchers." *Research for Sex Work* 7: 6-7.
- Althoff, Andrea. 2014. *Divided by Faith and Ethnicity: Religious Pluralism and the Problem of Race in Guatemala*. Berlin/Boston: Walter de Gruyter.
- Anderson, Robert. 2016. "The Rashomon Effect and Communication". *Canadian Journal of Communication* 41, no. 2: 249-269.
- Argañarás, Prudencio Bustos. 1997. "Orígenes de los apellidos hispanoamericanos". *Boletín del Centro de Estudios Genealógicos de Córdoba* 26: 1-25.
- Bakker, Marloes, Roger Leenders, Shaul Gabbay, Jan Kratzer, Jo Van Engelen. 2006. "Is trust really social capital? Knowledge sharing in product development projects". *The Learning Organization* 13, no. 6: 594-605.
- Coolican, Hugh. 1998. "Research methods". In *Psychology: an integrated approach*, edited by Michael Eysenck, 668-729. Harlow: Longman.
- Dugelby, Barbara. 1998. "Governmental and Customary Arrangements Guiding Chicle Latex Extraction in Petén, Guatemala". In *Timber, Tourists, and Temples: Conservation and Development in the Maya Forest of Belize, Guatemala, and Mexico*, edited by Richard Primack et al., 155-177. Washington/Covelo: Island Press.
- Freeman, Derek. 1983. *Margaret Mead and Samoa: The Making and Unmaking of an Anthropological Myth*. Canberra: Australian National University Press.
- Freeman, Derek. 1989. "Fa'apua'a Fa'amū and Margaret Mead". *American Anthropologist* 91, no. 4: 1017-1022.
- Geertz, Clifford. 2000. *Interpretace kultur*. Praha: Sociologické nakladatelství.
- Girón, Linda, Virginia Freire, Aida Alonzo, Armando Cáceres. 1991. "Ethnobotanical survey of the medicinal flora used by the Caribs of Guatemala". *Journal of Ethnopharmacology* 34, no. 2-3: 173-187.
- Gluckman, Max. 1963. "Papers in Honor of Melville J. Herskovits: Gossip and Scandal". *Current Anthropology* 4, no. 3: 307-316.
- Greenhalgh, Susan. 2015. *Fat-Talk Nation: The Human Cost of America's War on Fat*. Ithaca/London: Cornell University Press.
- Groark, Kevin. 2010. "The Angel in the Ground: Ritual, Therapeutic, and Protective Uses of Tobacco (*Nicotiana tabacum*) Among the Tzeltal and Tzotzil Maya of Chiapas, Mexico". *Journal of Ethnobiology* 30, no. 1: 5-30.
- Heider, Karl. 1988. "The Rashomon Effect: When Ethnographers Disagree". *American Anthropologist* 90, no. 1: 73-81.
- Hlúšek, Radoslav. 2015. „Špecifická výskumu v domorodých komunitách Mexika“. In *Terénny výskum v špecifickom prostredí: Príklad Indie, Mexika, Zambie a Južného Súdánu*, editor Radoslav Hlúšek, 18-37. Trnava: Univerzita sv. Cyrila a Metoda v Trnave.
- Chagnon, Napoleon. 2013. *Yqnomamö*. Wadsworth: Cengage Learning.
- Karttunen, Frances. 1992. *An Analytical Dictionary of Nahuatl*. Norman/London: University of Oklahoma Press.
- Kusá, Zuzana. 2003. „Rašomon v skúmaní prípadov“. *Sociológia* 35, no. 1: 37-60.
- Loughmiller-Cardinal, Jennifer a Keith Eppich. 2019. *Breath and Smoke: Tobacco Use among the Maya*. Albuquerque: University of New Mexico Press.
- Mead, Margaret. 1928. *Coming of Age in Samoa: A Psychological Study of Primitive Youth for Western Civilisation*. New York: William Morrow and Company.
- Merry, Sally Engle. 1984. "Rethinking Gossip and Scandal". In *Toward a General Theory of Social Control 1: Fundamentals*, edited by Donald Black, 271-302. Cambridge: Academic Press.
- Molesky-Poz, Jean. 2006. *Contemporary Maya Spirituality: The Ancient Ways are not Lost*. Austin: University of Texas Press.
- Montejo, Victor. 2005. *Maya Intellectual Renaissance: Identity, Representation, and Leadership*. Austin: University of Texas Press.
- Morley, Sylvanus. 1916. "Archaeology". In *Year book - Carnegie Institution of Washington* no. 15: 337-342.
- Pauhuz, Delroy a Simine Vazire. 2007. "The Self-Report Method". In *Handbook of Research Methods in Personality Psychology*, edited by Richard Robins, Chris Fraley, Robert Krueger, 224-236. New York/London: The Guilford Press.
- Podolinska, Tatiana a Dominik Čisárik. 2014. "Investigaciones antropológicas en la comunidad contemporánea de Uaxactún (2013, 2015)". In *Nuevas excavaciones en Uaxactun VI. Temporada 2014*, edited by Milan Kováč, Silvia Najarro Alvarado, Tomáš Drápela, 546-614. Bratislava: Chronos.
- Powdermaker, Hortense. 1967. *Stranger and Friend: The Way of an Anthropologist*. New York / London: W. W. Norton and Company.
- Rahder, Micha. 2014. "Caring for Xate, caring for Xateros: NGO monitoring, livelihoods, and plant-human relations in Uaxactún, Guatemala". *Journal of Political Ecology* 21, no. 1: 372-388.
- Reuben, Ernesto a Matt Stephenson. 2013. "Nobody likes a rat: On the willingness to report lies and the consequences thereof". *Journal of Economic Behavior & Organization* 93: 384-391.
- Simeón, Rémi. 1992. *Diccionario de la lengua Nahuatl o Mexicana: redactado según los documentos impresos y manuscritos más auténticos y precedido de una introducción*. México/Madrid/Bogotá: Siglo veintiuno.
- Smith, Ledyard. 1950. *Uaxactún, Guatemala: Excavations*

- of 1931-1937. Washington: Carnegie Institution of Washington.
- Snoops: internet's definitive fact-checking resource. b.d. "Etymology of Gringo" posledný update 13.04.2011. <https://www.snopes.com/fact-check/gringo/>
- Soukup, Martin. 2014. *Terénny výzkum v sociální a kulturní antropologii*. Praha: Karolinum.
- Soukup, Martin. 2015. *Základy kulturní antropologie*. Červený Kostelec: Pavel Mervart.
- Souleles, Daniel, Brittany Collenttro, Jara Connell, Maya Dworsky, Steven Gonzalez, Clara Hwa Yeon Lee, Alexandra Martin, Sarah Lamb. 2017. "Anthropology and the Rashomon Effect". *Anthropology News* 58, no. 6: 140-145.
- Spencer, Eliszabeth a Kamal Mathani. 2017. "Hawthorne bias" Catalogue Of Bias. Zobrazené 12.09.2020. <https://catalogofbias.org/biases/haethorne-effect/>
- Werhane, Patricia. 2019. "The Rashomon Effect". In *Systems Thinking and Moral Imagination*, edited by David Bevan, Regina Wolfe, Patricia Werhane, 335-344. Cham: Springer.

Jakub ADÁMEK vyštudoval religionistiku na Univerzite Komenského v Bratislave, zúčastnil sa výskumných projektov zameraných na výskum identít, či vzájomných vzťahov medzi kultúrou, prírodou a societou. V súčasnosti pôsobí ako odborný pracovník v oblasti otvoreného vládnutia na Úrade splnomocnenca vlády SR pre rozvoj občianskej spoločnosti, kde sa venuje analýze a prenosu dobrej praxe členských krajín Iniciatívy pre otvorené vládnutie (Open Government Partnership).